

NASTANAK I RASPAD ČETIRIJU JUGOSLAVIJA

Petar STRČIĆ

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, HR-10009 Zagreb, Zrinski trg 11

e-mail: pstrcic@hazu.hr

IZVLEČEK

Južnoslovanska in jugoslovanska integrativna ideja se je rodila pri posameznikih v 19. stoletju, "stoletju narodov", v prepričanju, da so južni Slovani "bratski narodi" ali "plemena" ali "iste narodnosti". Vendar pa južnoslovanstvo/jugoslovanstvo že v 19. stoletju ni bilo povsod sprejeto. Ne glede na to je bila po porazu Avstro-Ogrske leta 1918 ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Zagreb), vendar pa se je, nemočna, kmalu združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Beograd). V drugi in tretji državi smo bili priča eroziji jugoslovanstva. Obe državi sta bili izpostavljeni velikonacionalizmu, končno velikosrbstvu in jugo-unitarizmu, kar je v agresivnem in oboroženem spopadu konec 20. stoletja privedlo do razpada tretje Jugoslavije. Na vidiku je že razpad četrte, preostale, velikosrbske (srbske in črnogorske) Jugoslavije.

Ključne besede: južni Slovani, zgodovina Jugoslavije, kraljevina SHS, SFRJ, 19.-20. stoletje, razpad Jugoslavije, Balkan

NASCITA E DISSOLUZIONE DI QUATTRO JUGOSLAVIE

SINTESI

L'essenza del problema è la seguente: l'idea sull'integrazione degli Slavi del sud e, quindi, di uno stato jugoslavo nel "secolo delle nazioni", l'Ottocento, nacque nella testa di alcune persone convinte che gli Slavi del sud fossero "popoli fratelli" o "tribù" o "della stessa nazionalità". Tuttavia, già nello stesso secolo, l'ipotesi di unione degli Slavi del sud e di unione jugoslava non fu accettata ovunque. Ciononostante nel 1918, in una monarchia austro-ungarica in dissoluzione, fu formato lo stato degli sloveni, dei croati e dei serbi (Zagabria) che, impotente, diede vita subito, assieme al regno di Serbia, al regno dei serbi, croati e sloveni (Belgrado). Durante la seconda e la terza Jugoslavia ci fu un'erosione dell'idea jugoslava, entrambe furono fortemente sottomesse ai nazionalismi e poi al pauserbismo e all'unitarismo

ed hanno portato, con la loro aggressività e con il ricorso all'uso delle armi sul finire del Novecento, allo sfacelo della terza Jugoslavia. Ora siamo alle soglie anche della dissoluzione della quarta Jugoslavia, quella panserba (serba e montenegrina).

Parole chiave: Slavi del Sud, storia della Jugoslavia, Regno dei Serbi, Croati e Sloveni, Repubblica Socialista Federale Jugoslava, 19° – 20° secolo, sfaldamento della Jugoslavia, Balcani

Osnovica problema glasi ovako: južnoslavenska pa jugoslavenska integrativna ideja u "vijeku nacija", u XIX. st. nastala je u pojedinaca, u uvjerenju da su Južni Slaveni – razbijeni u okviru više država – "bratski narodi" ili "plemena" ili "iste narodnosti". Tek zajedno mogu se othrvati vlasti tuđinaca – Beča, Budimpešte i Carigrada. Tada, u istome stoljeću, aspiracije prema južnoslavenskom prostoru počinju pokazivati i Rim i Berlin, a zakratko su ih i ostvarili u XX. stoljeću. No, južnoslavenstvo/jugoslavenstvo već u XIX. st. nije svuda prihvaćano, štoviše – Crna Gora, Srbija i Bugarska već tada su se osamostalile kao države. Usprkos tome, u Austro-Ugarskoj u raspadanju formirana je 1918. god. Država Slovenaca, Hrvata i Srba (Zagreb), ali, nemoćna, odmah je s Kraljevinom Srbijom formirala Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Beograd). Tu drugu, kraljevsku Jugoslaviju 1941. god. rascjepkala je nacistička Osovina, ali je u II. svjetskom ratu obnovljena kao "komunistička" federativna republika. Druga i treća država znatno su podložne eroziji jugoslavenstva, zbog velikonacionalizama, napose velikosrpstva i jugounitarizma. Uz ostalo, u njihovom agresivnom, oružanom nastupanju potkraj XX. st. došlo je do propasti treće države. Na pomolu je raspad i četvrte, preostale, velikosrpske (srbijanske i crnogorske) Jugoslavije, koja je izgubila i to ime.

I.

O temi *jugoslavenstvo*, u skladu sa sadržajima svojih razvojnih etapa mišljenje je dala i povijesna znanost, a do 1991. god. dosta se o njoj znalo i u široj, dotadašnjoj jugoslavenskoj javnosti. Međutim, u tragičnom posljednjem desetljeću XX. st. znatno se proširilo neznanje o prošlosti općenito, pa tako i o jugoslavenstvu. Mnogi više ne znaju čak ni osnovnu faktografiju o četirima jugoslavenskim državnim zajednicama, a još manje o nastanku i razvoju južnoslavenske/jugoslavenske ideje. Znatnoj većini današnje mlade populacije na području propale treće Jugoslavije poznato je, uglavnom, ono što saznaju u nekvalitetnim udžbenicima i popularnim medijima. Znatni dio toga naraštaja uglavnom smatra da je jugoslavenstvo apsolutno zlo te da je oduvijek jednako velikosrpstvu. Istodobno, pak, u četvrtoj se Jugoslaviji jugo-

slavenstvo uglavnom smatra idealnim povijesnim procesom, koji je prekinut iz hrvatskih, slovenskih i drugih, ali ne i iz srpskih nacionalističkih razloga.

U istome desetljeću, na žalost, i u stručnim pa čak i u znanstvenim povjesničarskim, pravnim, politološkim, ekonomskim i drugim krugovima u Hrvatskoj osjeća se prevaga aktualnoga politiziranja o jugoslavenstvu, a i izbjegavanje nove znanstvene i stručne analize toga povijesnoga procesa; pa i bez obzira na to što je kapitalnoga sadržaja i razmjera ne samo za Južne Slavene već i za narode u susjedstvu, pa i one udaljenije. Međutim, nema mjesta izbjegavanju te teme pa ni reviziji dosadašnjih stajališta, ali ima mjesta revalorizaciji – kao i uvijek u znanosti, naravno ukoliko se ima nešto novoga reći. Stoga – imamo li reći što novoga o sveinu tome danas mi koji smo srećom preživjeli tragiku prethodnoga desetljeća u XX. stoljeću?

II.

Sadržaji francuske građanske revolucije potkraj XVIII. st. na više su područja utjecali na život južnoslavenskih naroda, pa tako i na život njihovih elita, napose onih građanskih, te se u njih razvija "moderna" nacionalna svijest. Ona se u praksi ostvarivala mirnim ili nasilnim putovima, a taj proces ni danas nije završen.

U XIX. stoljeću, u počecima, nije se radilo o *jugoslavenskoj* već o *južnoslavenskoj* ideji, koja je svoj sadržaj uobličila u tome "*vijeku nacija*" najprije u ideji o *ilirskome* podrijetlu većine stanovnika Balkanskoga poluotoka i južnoga dijela središnje Evrope. Do 60-ih godina XIX. st. uglavnom su se iskristalizirala stajališta o tome da se ne radi o Ilirima, već o Južnim Slavenima, koji su bratska plemena ili narodi. Od 1848. god. nadalje u dijelu južnoslavenskih elita smatralo se da najprije iznutra treba ujediniti rascjepkanu Hrvatsku i Sloveniju, a onda njih spojiti u cjelinu s Vojvodinom, no i dalje u okviru Habsburške Monarhije (u čijem su sastavu bile). Javlja se i austroslavistička ideja o formiranju slavenske jedinice općenito u okviru Monarhije. No gotovo istodobno javlja se i velikosrpska ideja koja obuhvaća i Crnu Goru, Vojvodinu, Kosovo i Makedoniju te dijelove Bugarske i Hrvatske.

Susjedi se suviše ne trude shvatiti tko su zapravo Južni Slaveni, pa su tako, npr., i talijanski iredentisti smatrali da su Hrvati većinom Srbi. Ali, bečko središte Monarhije počinje pažljivije pratiti zbivanja. S obzirom na to da su strane silnice i dalje čvrsto držale Južne Slavene u pokornosti, polusamostalna teokratska Crna Gora i oružana nastojanja matičnog dijela Srba da se osamostale u odnosu na Osmansko Carstvo, postupno je učvršćivano uvjerenje da Južni Slaveni na prostoru od Triglava do Plovdiva, od Drave do Vardara i Jadranskoga mora efikasno mogu kreirati svoju sudbinu samo ukoliko su nacionalno i državno ujedinjeni. Uzor je mogao biti Apeninski poluotok, gdje su *Risorgimento* i Pijemont nacionalno i državno udružili dotad rascjepkane Talijane, pa su ovi zaista pobijedili i istjerali strance iz svoje domovine,

postigavši pri tome i gotovo čisto etničku, talijansku zajednicu. Na taj način zajedno i udruženi Južni Slaveni mogli bi pokušati barem oštrije se oduprijeti i Beču i Budimpešti, utoliko više što je u drugoj polovici XIX. st. konačno nestala opasnost iz Istambula. Na poprištu su se, međutim, pojavili Berlin i Rim, kao središta većih i snažnijih država.

III.

Južnoslavenska ideja osobito je pustila korijen u Hrvata, napose u dijelu visokoga svećenstva Katoličke crkve, možda i stoga jer su Hrvati najviše bili podijeljeni između raznih država, pa dodatno i u njima. No, gotovo istodobno s uobličavanjem južnoslavenske i velikosrpske nacionalne misli, od 60-ih godina javljaju se i nositelji velikohrvatske ideje koji smatraju da Hrvati moraju sami izboriti budućnost. Hrvatima, međutim, smatraju i Slovence, muslimane Bosne i Hercegovine, čak i znatan dio Srba. Istodobno ideju napuštaju i gotovo svi Slovenci, a dio njih oformljuje velikoslovensku nacionalnu integrativnu zamisao. Na drugoj zemljopisnoj strani, štoviše, prvi se državno osamostaljuju Crnogorci, a slijede ih Bugari i Srbi. Tako se do potkraj XIX. st. južnoslavenska integrativna ideja pretvara u jugoslavensku. Nerijetko se više velikonacionalnih ideja širi na istim teritorijima.

U međuvremenu je hungarstvo, tj. mađarstvo ojačalo, germanstvo je sadržajem u obliku njemstva, npr. *Drang nach Ostena* pokazivalo dodatne tendencije zahvata južnoslavenskoga prostora, romanstvo je u obliku talijanstva također bilo ofenzivno. Stoga, bez obzira na to što u svih južnoslavenskih, pa jugoslavenskih etnosa još nije bila sazrela svijest o zasebnosti svakoga južnoslavenskog naroda, dio osviještene opozicijske hrvatske i srpske elite u modernome nacionalnome pojmu, napose u Hrvatskoj – i dalje rascjepkanoj između Beča i Budimpešte, a imajući u vidu i istambulsku Bosnu i Hercegovinu koju su samo za sebe prisvojili Beč i Budimpešta – smatrao je da je ugrožen (čak) i narodni opstanak. Stoga se snage moraju udružiti kako bi se formirale cjeline, i to u okviru stare teze – najprije u (upravnu) jugoslavensku cjelinu unutar Habsburške Monarhije, zatim i onih izvan nje, i to oko Srbije koja djeluje državno i vojno najsnažnijom i nacionalno najhomogenijom među tim rascjepkanim jugoslavenskim snagama.

Osobito je optimistički djelovalo uspješno udruživanje Bugara, Crnogoraca i Srba u I. balkanskome ratu u zajednički savez protiv Osmanlija, u počecima XX. stoljeća. Teški je udarac, međutim, zadao neočekivani sljedeći rat u kome su sve te tri samostalne južnoslavenske države međusobno zaratile te su tako njihove vladajuće strukture u tragičnoj praksi pokazale iluzornost "bratske" sloge Južnih Slavena, pa i uloge Srbije kao jugoslavenskoga Pijemonta; no, to je u praksi zanemarivano, jer se sukob smatrao prolaznim, "bratskim".

IV.

Prvi svjetski rat, međutim, naglo je dao veliki zamah nadama o slobodi Jugoslavena i o jugoslavenskoj državi, pa i o nacionalnoj integraciji. I zaista – ostvarena je prva, najstarija ideja o jugoslavenskoj državi, ona na teritoriju Habsburške Monarhije, i to u trenucima njezina raspadanja. No, već i iz njezina naziva – Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja je sjedište imala u Zagrebu, uočljivo je da nije u prvome planu realizacija jugoslavenske nacionalne integrativne ideje.

Ta je Država SHS nastala u veoma nepovoljnome ratnome i poratnome vremenu. Napose zbog ogromnih gospodarskih i socijalnih teškoća te talijanske okupacije hrvatske i slovenske obale gotovo u istome trenu, preplašene vladajuće strukture te Države vidjele su njezin, a time i svoj vladajući izlaz samo u ujedinjenju te prve jugoslavenske države s Kraljevinom Srbijom koja je iz rata izašla na pobjedničkoj strani te je jedina imala vojnu snagu. U tome pogledu, i jugoslavenska je emigracija podržala osnivanje zajedničke države.

U međuvremenu se dogodilo nešto iznenadujuće, ali u Ljubljani, Zagrebu i Sarajevu bili su samo malo začuđeni, no negativnih odjeka srbijanskoga osvajanja i nasilnoga gašenja Kraljevine Crne Gore pa i prisvajanja Vojvodine koja je trebala biti dio Države SHS gotovo i nije bilo. Tako je Beograd ponudu iz Zagreba o ujedinjenju 1918. god. glatko pretvorio u svoje jednostrano formiranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, shvativši ga kao proširenje Kraljevine Srbije na teritorij poražene Austro-Ugarske, te kao sjedinjenje zapadnih "srpskih" krajeva u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj s maticom Srbijom.

V.

Odmali su se pokazale brojne negativnosti takvoga jednostranog državnog ujedinjenja, najprije na vanjskome, pa na unutrašnjem polju.

Nezainteresiranost vladajućih struktura bivše Kraljevine Srbije, a sada uglavnom vladajuće i u Kraljevstvu SHS, za okupljanje svih nacionalnih prostora, donijelo je zainteresiranome talijanskome okupatoru velik dio hrvatskoga i slovenskog područja, čak i onaj njegov dio koji ranije Rim nije tražio (npr., tadašnju Rijeku). U praksi, u novoj državi sve je uočljivije velikosrpsstvo, tako da se prvi put u povijesti, npr., i briše tisućljetna hrvatska državnost. Vladajuće strukture Srbije svoju su privrednu zaostalost s takvom sirovošću i nasiljem nadoknađivale na račun znatno razvijenijega gospodarstva Slovenije i Hrvatske, da su se čak i vodeći predstavnici Srba u Hrvatskoj oduprli Beogradu. Konačno, cijeli se sustav već potkraj prvoga desetljeća postojanja Kraljevine SHS pretvorio u velikosrpsku/jugounitarističku diktaturu, i u državnome i u nacionalnom pogledu. Štoviše, samim kraljevskim dekretom, dakle odozgo, i država i narodi nazvani su jugoslavenskim imenom.

Takav nasilni sustav i na nacionalnom i na državnom polju nije mogao duže opstati i zbog postavljanja sve složenijih vanjskopolitičkih pitanja; a na njih su bitne odgovore s uspjehom, na grub i silovit način davali Treći Reich i Drugo Rimsko Carstvo. Velika hrvatska i slovenska manjina u Italiji te slovenska u Austriji prepušta se bez zaštite fašističkom nasilju, a i hrvatska u Mađarskoj. Štoviše, i sâm jugoslavenski vladajući vrh s naklonošću se okreće prema nacifašizmu. Jača velikosrpski pokret koji se pretvara u četnički, te od dijela velikohrvatskoga pokreta nastaje ustaški, posve ovisan od nacifašističkim silama. Ipak, nije se 30-ih godina uspjela ostvariti orijentacija jugoslavenskoga vrha na fašistički Rim, što je, uz ostalo, pripomoglo da su iz jugounitarističke sheme prvi u Kraljevini iskočili (samo) Hrvati formiranjem Banovine Hrvatske, poluautonomne upravne tvorevine na području cijele Hrvatske u Kraljevini (dakle bez Istre i dr. krajeva u Italiji), te dijela Bosne i Hercegovine.

VI.

U II. svjetski rat ta druga, kraljevska Jugoslavija ulazila je gotovo u cjelini okružena nacifašističkom Osovinom i njezinim saveznicima. Bila je beznačajan faktor u vojnom, gospodarskom i u svakome drugom pogledu, pa je tako Beograd i ušao u Trojni pakt, no nastojeći sklopiti i sporazum sa SSSR-om. Ali, vjerojatno, napose s odterećivanjem pritiska u Grčkoj, gdje traje rat, Britanci, a pod njihovim utjecajem i jugoslavenske su višenacionalne vladajuće strukture izazvale sukob. Reich je državu u tren razbio, u travnju 1941. godine.

Iako je u najvećem dijelu svijeta, u antifašističkoj koaliciji, i dalje bila priznata samo Kraljevina Jugoslavija, dotadašnje njezine političke snage su marginalizirane, a velikosrpska (četnička) i velikohrvatska (ustaška) opcija naglo su izbile u prvi plan, poticane i od okupatora, a prva i od antifašističkih saveznika, jer je dugo – pogrešno – smatrana vojskom kraljevske vlade u emigraciji. A u nastojanju da odtereti svoju vojnu komponentu koja je kretala u napad na SSSR, nacifašistički okupator je na dijelu Hrvatske, Bosne i Hercegovine osnovao kvislinšku, ustašku Nezavisnu Državu Hrvatsku.

U takvim kapitalnim povijesnim zbivanjima neočekivano za sve pojavio se politički faktor koji je temeljito poremetio planove i osovinskoj i antiosovinskoj koaliciji. Naime, nitko nije primijetio da se od kraja 30-ih godina u Evropi među komunističkim partijama ovisnim o moskovskoj, staljinističkoj Kominterni, jedina na noge osovala KP Jugoslavije, sa samo dvije jedinice – hrvatskom i slovenskom; a ona su postale veoma snažne. Iako je čak i Staljinova Moskva paktirala s Hitlerovim Berlinom, KPJ je u suštini ostala antifašistička (napose zbog okupatorske Italije na dijelu hrvatskoga i slovenskog prostora), pa je u beznadnoj situaciji za jugoslavenske narode osujetila plan svih okupatora i kvislinga o pacificiranju rascjepkanog jugo-

slavenskog prostora, dok je u zapadnih antifašističkih zemalja uzdrmana opcija o nastavku života jugoslavenske monarhije. Naime, KPJ je čvrsto ostala na jugoslavenskoj ideji, ali s republikom, s federacijom (šest jedinica), a trebalo joj je pridružiti i sve do tada otuđene teritorije, hrvatske i slovenske u Italiji i Mađarskoj, odnosno slovenske u Austriji (tada u Velikonjemačkom Reichu). S obzirom na to da je dodan i osobito bitan socijalni dio, i pored nesklonosti Zapada i sumnjičavosti Istoka, uspio je novi, treći jugoslavenski projekt, koji je bio zasnovan na širokoj osnovici antifašističkoga narodnooslobodilačkog rata protiv nacifašističkih okupatora i njihovih kvislinga.

Ponovno je, dakle, obnovljena Jugoslavija, i to u ratu, a ona je opstala i poslije sloma nacifašističkih okupatora 1945. godine. U njoj je snažno poticano "bratstvo i jedinstvo" jugoslavenskih naroda, gotovo na razini južnoslavenskih krilatica biskupa dr. Josipa Jurja Strossmayera i kanonika dr. Franje Račkoga iz XIX. stoljeća, sada čak i s blagom tendencijom obnove ideje o Jugoslavenima kao narodu, što, međutim, ipak nije zaživjelo ni u ratu.

VII.

Ta treća ("komunistička") Jugoslavija razvijala se u samostalnome vanjskopolitičkom pravcu, s uspjehom otklonivši pritisak i totalitarističkoga staljinističkog "komunizma" i zapadnoga "trulo" demokratskog/liberalnog "kapitalizma". No, dio jugoslavenske emigracije, napose ona iz Hrvatske, ustaške i proustaške, snažno djeluje u pravcu njezina razbijanja. Usprkos i toga, treća Jugoslavija smiruje odnose sa svim susjedima, postaje i značajan činilac u afirmaciji tzv. trećega (nesvrstanoga) svijeta na pozornici svjetskoga života. Znatno je i njezin gospodarski uzlet, međutim, prve ekonomske teškoće (na njih nisu imune ni druge, "kapitalističke" zemlje) pokazale su da velikonacionalističke ideje u njoj nisu iščezle, štoviše, da su prisutne i u vladajućoj "komunističkoj" stranci koja se, načelno, držala internacionalističkoga, nadnacionalnog opredjeljenja.

Otvaranje dijela demokratskih vidika pokazalo je da više nema monolitnosti među "komunistima", pa ni u pogledu odnosa prema jugoslavenstvu. Društveni i državno-politički sustav se (osobito poslije smrti Josipa Broza Tita) 80-ih godina pretvorio u "samoupravnu" anarhiju koja je pokazala nezrelost znatnoga dijela vladajućih struktura, a upravo u okviru njih sada su se otkrile snažne velikonacionalističke skupine – albanska, bošnjačko/muslimanska, hrvatska, makedonska, slovenska i srpska (uključivši ovdje i crnogorsku).

Osobito je agresivno postalo velikosrpstvo, sa snažnim uporištem u ostacima jugounitarizma. No, tek rastakanje višenacionalne prve zemlje "komunizma" (SSSR-a) dovelo je do lančanoga raspada društvenih sustava u nizu evropskih zemalja, pa tako i jugoslavenske (i čehoslovačke) državne zajednice. Ali, uzdrmanje temelja

višenacionalnih zajednica nije tada osobitost samo "komunističkoga" evropskog bloka, jer, npr., i u monolitnoj talijanskoj nacionalnoj državi, demokratskoj i liberalnoj, javljaju se zahtjevi za federalizacijom zemlje, a u Španjolskoj Baski čak i s oružjem traže vlastitu nacionalno-državnu zajednicu (uključivši i dio Francuske).

Usporedo sa sve većim gospodarskim teškoćama (ali i dalje istočni dio zemlje iz Slovenije i Hrvatske uzima znatan dio dohotka i prihoda), naglo počinje opadati i do tada postignuti visoki standard.

VIII.

Kao i poslije 1918. i godine 1991. pokazalo se da velikosrpstvo, pa i ono pokriveno jugounitarizmom, nije zainteresirano za udaljenije prostore, pa je Makedonija bezbolno prepuštena svojoj sudbini, a uz manje žrtve i Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina, međutim, u skladu s velikosrpskim agresorskim planovima pretvorene su u višegodišnje oružano razbojište, uz gotovo pasivno promatranje ili uz aktivno poticanje dijelova svjetskih većih i manjih sila, pa tako i Ujedinjenih nacija.

Došlo je i do takve devastacije jugoslavenstva, da su svi oni koji su se do tada izjašnjavali kao Jugoslaveni odjednom nestali, a pokrenuto je i međusobno čak i veoma grubo, čak i krvavo etničko čišćenje, s rasističkim sadržajima – Hrvata, Bošnjaka/Muslimana i Srba u Bosni i Hercegovini, te Srba u Hrvatskoj.

U tome ratu, u prvoj polovici 90-ih godina XX. st. stvorena je, konačno, i četvrta Jugoslavija, i to samo od dviju bivših jugoslavenskih socijalističkih republika (ostale četiri su se osamostalile i međunarodnopravno su priznate), od Srbije (koja je ugasila svoje dvije autonomne pokrajine, kosovsku i vojvodansku) i Crne Gore. Ove dvije, međutim, nisu priznale osamostaljenje ostalih socijalističkih jedinica, pa su pokrenule i dugo vodile agresorski rat u nastojanju da zadrže barem dio teritorija propale treće Jugoslavije. No za taj rat – u Hrvatskoj poznat kao Domovinski rat – nedavno je jedan veoma visoki nekadašnji jugoslavenski, potomji hrvatski oficir, izjavio (kasnije je i potvrdio svoje riječi) da je to zapravo bio "dogovoreni rat" između predstavnika velikosrpske i velikohrvatske elite (!). To je, pak, ne samo potpuno prizemljenje već i razbijanje ne samo jugoslavenstva već i jugounitarizma, kao i isto tako prizemni sadržaji diplomatske borbe za očuvanje "svojih" državnih granica i područja, a na štetu drugih.

Još nije jasno kamo svrstati naknadnu pojavu (s razbuktalim tragičnim posljedicama) velikonacionalizma i u Makedoniji, osobito oštrog na albanskoj strani.

Konačno, uplela se i međunarodna zajednica te oružanom silom slomila velikosrpskoga agresora. Od Bosne, Hercegovine i Kosova stvoreni su – gotovo – svojevršni protektorati.

IX.

Samo zanimljivosti radi, navodimo da ovaj put susjedi, u državnome smislu nisu posegnuli za teritorijem jugoslavenskih zemalja, već su, štoviše, podržali osamostaljenje ranijih jugoslavenskih socijalističkih republika.

Zbog očitih ratnih i drugih zločina počinjeni u tome ratu, međunarodna zajednica osnovala je sud u Haagu, pa su već donijete i presude za nekoje viđenije sudionike. Trenutno se vodi proces čak i protiv vođe četvrte Jugoslavije, a u okviru nje i Srbije, odnosno velikosrpskoga koncepta stvaranja Velike Srbije na razvalina Jugoslavije.

Zanimljivosti radi spominjemo i to da su dvojica od četiri glavna voditelja četiriju Jugoslavija prema smiraju svoga života i djela krenuli na ne baš uobičajeni način. Naime, Aleksandar I. Karadorđević, regent Kraljevine Srbije i kao (drugi) kralj bio na čelu druge Jugoslavije, ubijen je 1934. god. u Francuskoj. A Slobodan Milošević, koji je bio na čelu četvrte Jugoslavije, upravo se nalazi u zatvoru u Den Haagu te se pred tamošnjim međunarodnim sudom vodi proces protiv njega pod optužbom da je ratni zločinac. To je prvi slučaj da se u Evropi vodi međunarodni sudski proces protiv predsjednika jednoga države kao ratnoga zločinca.

X.

U zaključku možemo rezimirati: idealne, mirne ili nasilne ideologije o realizaciji nacionalno-integracijskoga okupljanja utemeljenoga na ilirizmu, slovinstvu, slavenstvu, panslavenstvu, austroslavizmu, južnoslavenstvu, jugoslavenstvu, jugounitarizmu itd. – nisu uspjele postati osnovica stabilne nacionalno-integracijske misli, pa tako ni procesa; stoga, sadržaji i nositelji tih ideologija nisu uspjeli stvoriti niti su uspjeli pomoći stvoriti na duži rok jednu, jugoslavensku državu, a jugoslavensku naciju ni na kraće vrijeme. Štoviše, južnoslavenski su narodi stalno odbijali prihvatiti zajedničke institucije, i to ne samo državne, već i znanstvene, pa je tako, npr., Jugoslavenska, a u suštini Južnoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu odmah po osnivanju (od 60-ih godina XIX. stoljeća dalje) zapravo ostala samo najviša hrvatska znanstvena i kulturna institucija, te se u tome duhu konačno tako i preimenovala (u 90-im godinama XX. stoljeća).

Tragičan je kraj nadanja mnogih čak i velikana svih jugoslavenskih naroda, koji su u opasnosti od nasilnih stranaca u XIX. i u počecima XX. st. samo u idealnome duhu vidjeli, stvarali i borili se za oživotvorenje južnoslavenske pa jugoslavenske ideje kao veoma korisne zamisli, jer će, smatrali su, u sudaru velikih naroda i vladajućih silnica spasiti male jugoslavenske narode – u prvome redu – od utapanja u hungarstvo, germanstvo i romanstvo. Neki od njih još su za života vidjeli da od te ideje nema koristi, jer njenu idealnu realizaciju neće dozvoliti oni koji se po rođenju smatraju "velikim" pripadnicima pojedinih naroda, a to neće prihvatiti ni neke strane

sile. To su već za života doživjeli i hrvatski i slovenski i srpski i drugi istaknuti kulturni, politički, gospodarski, prosvjetni, znanstveni i drugi predstavnici, npr., Gaj, Vraz, Strossmayer, Rački, Radić, Supilo, Pribičević, Trumbić, Laginja, Stepinac, Meštrović, Hebrang, Ribar, Vidmar, Krleža i toliki drugi. Ni Tito ni Kardelj nisu otišli čvrsto uvjereni da će ono što su obnovili dugo potrajati – pokazalo se: samo na prvi pogled – na novim, čvrstim temeljima, iako su ih nastojali ponešto renovirati u prvoj polovici 70-ih godina; njihovi vlastiti suradnici i nasljednici gotovo odmah su i takve, nestabilne temelje odmah razorili.

Odavno je, međutim, jasno, osobito s propašću kraljevske "šestojanuarske" diktature u prvoj polovici 30-ih godina XX. vijeka, da je nacionalna integrativna zamisao, ideja o stvaranju jugoslavenske nacije iluzija. Znatno je duže, međutim, potrajala državno-politička jugoslavenska ideja. Čini se da danas i ona odlazi u povijest, odiozna gotovo svima, i to sa Crnom Gorom, koja je još uvijek formalno u državnom, "jugoslavenskom savezu, iako se i s tom državom čak četiri puta obnavljala u XX. stoljeću. No, povijest nikada nije bila "učiteljica života", stoga povjesničari ne mogu znati što su iz nje zaista naučili naraštaji koji će nas naslijediti.

THE ORIGIN AND DOWNFALL OF THE FOUR YUGOSLAVIAS

Petar STRČIĆ

Croatian Academy of Sciences and Arts, HR-10000 Zagreb, Zrinski trg 11

e-mail: pstrcic@hazu.hr

SUMMARY

The South Slav as well as the Yugoslav idea of integration originated during the "age of nations" in the firm belief that the South Slavs could only resist the rule of the superior powers of Vienna, Budapest and Constantinople, and the aspiring powers of Rome, Berlin and Bucharest, by uniting.

The idea, however, was abandoned as early as in the 19th century by independent Montenegro, Serbia and Bulgaria. Nonetheless, the state of SHS (Zagreb) was formed in 1918 out of the crumbling Austro-Hungarian empire; but as it turned out to be infirm, there quickly followed the Kingdom of SHS (Belgrade) together with the Kingdom of Serbia. This Yugoslavia was torn apart in 1941 by the Nazi-Fascist Axis, but was eventually restored during the war as a communist federal republic. The second and third states were to a great extent subjected to the South Slav Ideal and the idea of a Greater Serbia, so that during the aggressive attempt to maintain the third state, it fell apart, resulting in the independence gained by Slovenia, Croatia,

Macedonia and Bosnia and Herzegovina. Also imminent is the ruin of the Great Serbian Yugoslavia (Serbia, Montenegro).

Key words: South Slavs, history of Yugoslavia, Monarchy of Serbs, Croats and Slovenes, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, 19th and 20th centuries, disintegration of Yugoslavia, the Balkans

LITERATURA

- Abramov, S. (1997):** Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije. Veternik, LDI.
- Baletić, Z., Vojnić, D. (eds.) (1990):** Socijalizam u reformi. Iskustvo i problemi jugoslavenske privredne reforme. Zagreb, Informator.
- Banac, I. (1988):** Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika. Zagreb, Globus.
- Biber, D. (1966):** Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Bilandžić, D. (1973):** Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973. Beograd, Komunist.
- Bilandžić, D. (1985):** Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985. Zagreb, Školska knjiga.
- Bilandžić, D. (1986):** Jugoslavija poslije Tita. Zagreb, Globus.
- Boban, Lj. (1987):** Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Hrvatske. Zagreb, Školska knjiga – Stvarnost.
- Bogdanov, V. (ed.) (1966):** Jugoslavenski odbor u Londonu. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bogdanov, V., Čubrilo, V. (eds.) (1967):** Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat. Beograd, Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti.
- Bogdanović, D. (1985):** Knjiga o Kosovu. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Božić, I. et al. (1972):** Istorija Jugoslavije. Beograd, Prosveta.
- Brković, S. (1974):** O postanku i razvoju crnogorske nacije. Titograd, Grafički zavod.
- Broz Tito, J. (1977-85):** Sabrana djela. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Čizmić, I. (1974):** Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest.
- Čobeljić, V. (1974):** Privreda Jugoslavije – rast, struktura i funkcionisanje. Beograd, Savremena administracija – Institut za ekonomska istraživanja.
- Ćorović, V. (1933):** Istorija Jugoslavije. Beograd, Narodno delo.

- Čović, B. (ed.) (1991): Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi. Zagreb, "August Cesarec" – Školska knjiga.
- Čubrilović, V. (1958): Istorija političke misli u Srbiji XIX veka. Beograd, Nolit.
- Čubrilović, V. (ed.) (1969): Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Zagreb, 27-28. prosinca 1968. godine. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene nauke.
- Čulinović, F. (1955): Nacionalno pitanje u jugoslavenskim zemljama. Zagreb.
- Čulinović, F. (1958): Slom stare Jugoslavije. Zagreb, Školska knjiga.
- Čulinović, F. (1959): Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX veka. Zagreb, Školska knjiga.
- Čulinović, F. (1961): Jugoslavija između dva rata. Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Čulinović, F. (1968): Dokumenti o Jugoslaviji: historijat od osnutka zajedničke države do danas. Zagreb, Školska knjiga.
- Čulinović, F. (1970): Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd.
- Dokumenti (1981): Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i za nacionalna država. Skopje, Univerzitet "Kiril i Metodij", Fakultet za filozofsko-istorijski nauki.
- Đorđević, D. (1965): *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*. Beograd.
- Đorđević, M. (1979): Srpska nacija u građanskom društvu. Beograd, Narodna knjiga – Marksistički centar CK SR Srbije.
- Đukić, S. (1994): *Između slave i anateme*. Beograd, Filip Višnjić.
- Ekmečić, M. (1989): *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*. Beograd.
- Glenny, M. (1992): *The fall of Yugoslavia. The Third Balkan war*. London, Penguin books.
- Grubišić, I. (ed.) (1955): *Konfesije i rat*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 2.-4. prosinca 1992. Split, Centar za religijska istraživanja – Hrvatska akademska udruga.
- Hartmann, F. (1991): *Milosević. La diagonale du fou*. Pariz.
- Hartmann, F. (2002): *Milošević. Dijagonala ludaka*. Rijeka – Zagreb, Adamić – Nakladni zavod Globus.
- Horvat, B. (1989): *Kosovsko pitanje*. Zagreb, Globus.
- Hristov, A. (1971): *Sozdanje na makedonskata država*. Skoplje.
- Ičević, Đ. (1989): *Jugoslovenstvo i jugoslavenska nacija*. – Beograd, 1989.
- Ilindenski zbornik (1953): *Ilindenski zbornik (1903.-1953)*. Skoplje.
- Imamović, M. (1976): *Pravni položaj i unutrašnji razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*. Sarajevo, Svjetlost.

- Janković, D., Krizman, B. (1965): Grada o stvaraju jugoslovenske države. Beograd.
- Jelić-Butić, F. (1977): Ustaše i Nezavisna država Hrvatska: 1941-1945. Zagreb, Liber – Školska knjiga.
- Jović, B. (1992): Komadanje Jugoslavije. Beograd, Politika.
- Jović, B. (1995): Posljednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika. Beograd.
- Jugoslavija (1985): Jugoslavija 1945-1985. Statistički prikaz. Beograd.
- Jukić, S. (1989): Jedinstvo i zajedništvo u jugoslavenskom sistemu vaspitanja i obrazovanja. Novi Sad.
- Kadijević, V. (1993): Moje viđenje raspada. Vojska bez države. Beograd, Politika.
- Kapidžić, H. (1969): Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom. Sarajevo, Svjetlost.
- Korošić, M. (1988): Jugoslavenska kriza. Zagreb.
- Krestić, V. (1988): Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenske ideje u drugoj polovini XIX veka. – Beograd.
- Kritična analiza (1985): Kritična analiza delovanja političnoga sistema socijalističnoga samoupravljanja. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Krizman, B. (1977): Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države. Zagreb, Školska knjiga.
- Krizman, B., Petraović, B. (1981): Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1945. Dokumenti. Beograd – Zagreb. Arhiv Jugoslavije – Globus.
- Kuvačić, L. (1997): Kako se raspao boljševizam. Deset eseja o problemima prijelaznog razdoblja. Zagreb, Naprijed.
- Lukač, D. (1972): Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd, Institut za savremenu istoriju – NIP Export-press.
- Lukač, D. (1982): Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope, 1933-1936 (knj. 1). Beograd, Vojnoizdavački i novinski centar – Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti.
- Lukač, D. (1982): Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope, 1937-1941 (knj. 2). Beograd, Vojnoizdavački i novinski centar – Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti.
- Marjanović, J. (1976): Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca. Beograd.
- Marjanović, J. R. (ed.) (1988): Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije. Beograd, Ekspres.
- Matvejević, P., Dizdarević, Z. (1999): Les Seigneurs de la guerre. Pariz.
- Melik, A. (1948): Jugoslavija: zemljepisni pregled. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Melik, A. (1952): Jugoslavija: Zemljopisni pregled. Zagreb, Školska knjiga.
- Mesić, S. (1994): Kako je srušena Jugoslavija. Zagreb, Mislavpress.
- Mihailović, K., Krestić, V. (1995): Memorandum SANU – odgovor na kritike. Beograd.

- Mihanović, N. (2001):** Za jedinu i vječnu Hrvatsku. (Politički eseji o Tuđmanu). – Zagreb, Naklada Ljevak.
- Mijatović, A. (2000):** Pregled političkog i državnčkog rada dr. Franje Tuđmana 1989.-1999. Zagreb, Zaklada hrvatskog državnog zavoda.
- Milošević, S. (1989):** Godine raspieta. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Mirković, M. (1958):** Ekonomska struktura Jugoslavije 1918-1941. Beograd.
- Mirković, M. (1958):** Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb, Ekonomski pregled. (ponatisi 1962, 1968).
- Novak, V. (1930):** Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390-1930). Beograd, V. Novak.
- Ohmae, K. (1995):** The End of the National State. The rise of Regional Economics. New York, Free Press.
- Opštenarodna odbrana (1980):** Opštenarodna odbrana u ustavnom sistemu SFRJ. Beograd, 1980.
- Oslobodilačka borba (1977):** Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revoluciju (Zbornik). Beograd.
- Owen, D. (1998):** Balkanska Odiseja. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatski institut za povijest.
- Paulová, M. (1925):** Jugoslavenski odbor. (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata 1914-1918). Zagreb, Prosvjetna nakladna zadruka.
- Pavlović, D. (1988):** Olako obećana brzina. Zagreb, Globus.
- Perović, L. (1984):** Od centralizma do federalizma. KPJ o nacionalnom pitanju. Zagreb, Globus.
- Petranović, B. (1983):** Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Beograd, Rad.
- Petranović, B., Zečević, M. (1987):** Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata. Beograd, Prosveta.
- Petranović, B., Zečević, M. (1988):** Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata. Beograd, Rad.
- Petre, F. (1939):** Poiskus ilirizma pri Slovencih (1835-1849). Ljubljana, Slovenska matica.
- Phyllis, A., Clogg, R. (eds.) (1975):** British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece. London, Basingstoke – MacMillan.
- Pleterski, J. (1971):** Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pleterski, J. (1976):** Prva opredelenje Slovenaca za Jugoslaviju. Beograd.
- Pleterski, J. (1985a):** Istorija Saveza komunista Jugoslavije. Beograd, Komunist – Narodna knjiga – Rat.
- Pleterski, J. (1985b):** Nacije, Jugoslavija, revolucija. Beograd, Komunist.

- Politički život Jugoslavije (1973):** Politički život Jugoslavije 1914-1945. Zbornik radova. Beograd.
- Postanak i razvoj (1979):** Postanak i razvoj srpske nacije. Neki metodološko-teorijski problemi u izučavanju postanka srpske nacije. Beograd.
- Prijatelj, I. (1955/56):** Slovenska kulturempolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Prunk, J. (1988):** Slovenački nacionalni programi: nacionalni programi u slovenačkoj političkoj misli od 1848. do 1945. godine. Beograd, Eksportpres.
- Purivatra, A. (1969):** Nacionalni i politički razvitak Muslimana. Sarajevo, Svjetlost.
- Rašković, J. (1990):** Luda zemlja. Beograd, Akvarijus.
- Redžić, E. (1977):** Austromarksizam i jugoslavensko pitanje. Beograd, Narodna knjiga.
- Ribičić, C., Tomac, Z. (1989):** Federalizam po mjeri budućnosti. Zagreb, Globus.
- Roux, M. (1992):** Les Albanies en Yougoslavie. Pariz.
- Rusinow, D. (1977):** The Yugoslav Experiment 1948-1974. Berkeley – Los Angeles, University of California Press.
- Samardžić, R. et al. (1989):** Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvoj (1971):** Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvoj Jugoslavije 1950-1970. Beograd.
- Silber, L., Little, A. (1995):** The Death of Yugoslavia. London, Penguin, BBC.
- Sirotković, J. (1985a):** Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije. Zagreb, Informator.
- Sirotković, J. (1985b):** Teorija razvoja i osnove ekonomike Jugoslavije. Zagreb, Informator.
- Smith, A. (1979):** Nationalism in the Twentieth Century. Oxford, Martin Robertson.
- Stambolić, I. (1994):** Put u bespuće. odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića. Beograd, Radio B-92.
- Stefanović, V. (2000):** Milošević, une epitaphe. Pariz.
- Stefanović, V. (2002):** Milošević, jedan epitaf. – Dop. izd. Beograd, Montena.
- Stojković, Lj., Marić, M. (1953):** Nacionalne manjine u Jugoslaviji. Beograd, Rad.
- Strossmayer, J. J., Rački, F. (1971):** Politički spisi. Rasprave/Članci/Govori/Memorandum. Zagreb, Znanje.
- Stvaranje jugoslavenske države (1983):** Stvaranje jugoslavenske države 1918. Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Hoku od 16. do 19. maja 1979. Beograd.
- Suljević, K. (1981):** Nacionalnost Muslimana između teorije i politike. Rijeka.
- Šarinić, H. (1999):** Svi moji tajni pregovori sa Slobodan Miloševićem. Zagreb.
- Šidak, J. et al. (1988/89):** Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret. Zagreb, Školska knjiga – Stvarnost.

- Šišić, F. (1920): Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1920. Zagreb, Matica hrvatska.
- Šišić, F. (1937): Jugoslovenska misao. Istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja. Beograd, Balkanski institut.
- Šnuderl, M. (1965): Politični sistem Jugoslavije. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Terzić, V. (ed.) (1957/58): Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945. Beograd, Vojni istorijski institut JNA.
- Terzić, V. (1982): Slom kraljevine Jugoslavije 1941. Beograd – Ljubljana – Titograd, Narodna knjiga – Partizanska knjiga – Pobjeda.
- Tomasevich, J. (1979): Četnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945. Zagreb, Liber.
- Tuđman, F. (1961a): Rojstvo socialistične Jugoslavije. Ljubljana, Borec.
- Tuđman, F. (1961b): Stvaranje socijalističke Jugoslavije. Zagreb, Naprijed.
- Tuđman, F. (1999): Hrvatska riječ svijetu. Razgovori sa stranim predstavnicima. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest.
- Ude, L. (1972): Slovenci in jugoslovenska skupnost. Maribor, Obzorja.
- Yugoslavia in the World Economy on the Threshold of the Century. Strategy. – Beograd, 1988.
- V kongres KPJ (1949): V kongres KPJ. Beograd.
- Vivante, A. (1912): Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani. Firenze, Libreria della voce. (Pontasi: Firenze – 1954; Trst – 1945, 1984; Genova – 1997; Geneve – 1917; Zagreb – 2002)
- Vujović, D. (1962): Ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Titograd.
- Vujović, D. (1981): Crnogorski federalisti 1919-1929. Titograd, Crnogorska akademija nauka in umjetnosti.
- Wüsch, J. (1969): Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine documentarische Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933-1945. Stuttgart, Seewald.
- Zamboni, G. (1970): Mussolinis Expansionpolitik aus dem Balkan. Hamburg.
- Zwitter, F., Šidak, J., Bogdanov, V. (1962): Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, Slovenska matica.
- Žuljić, S. (1997): Srpski etnos i velikosrpstvo. Zagreb, AGM.